

1616: Orthen op de kaart

(Her)ontdekking bijzondere plattegrond

Ronald van Genabeek

Tot het midden van de twintigste eeuw verrichtte Jan Mosmans (1870-1966), archivaris van de Sint-Jan, uitgebreid onderzoek naar de meest uiteenlopende onderwerpen over de geschiedenis van de stad. Mosmans liet een omvangrijk archief na met veel aantekeningen, opmetingen en schetsen. Bij het doornemen van dit archief kwam onlangs een fotokopie tevoorschijn van een kaart uit 1616 die bij medewerkers van de BAM en het Stadsarchief onbekend was. Na enig speurwerk wist Jan Buiks van het Stadsarchief de originele kaart te traceren in de collectie van het BHIC.

Uitsnede van de kaart van Jacob van Deventer (1545) van het gebied rond de Orthenpoort en het zuidelijk deel van Orthen. (Origineel: Koninklijke Bibliotheek Brussel; foto: Stadsarchief)

De aangetroffen kaart vormt een onderdeel van stukken die samenhangen met de aanleg van nieuwe dijken in de omgeving van Orthen. Orthen is gelegen op een wat hogere zandrug ten noorden van de binnenstad. Het vormde de kern van het hertogelijk domein waarop aan het eind van de twaalfde eeuw 's-Hertogenbosch werd gesticht. In het midden van de zestiende eeuw bestond het dorp uit een stelsel van wegen met verspreide huizen. Het gehele dorp was omgeven door dijken die het moesten beschermen tegen hoog water. Aan de noordzijde lag de Sint-Salvatorkerk, aan de zuidzijde (Maalstroom genaamd) de Sint-Pieterskapel. Vanwege zijn strategische, relatief hoge, ligging dicht bij de stad kon het dorp een bedreiging vormen voor de veiligheid. In de huizen en gebouwen en op de hoogtes zouden zich namelijk gemakkelijk vijandelijke troepen kunnen nestelen om van daaruit de stad te bestoken. In 1543 – het was nog oorlog met de hertog

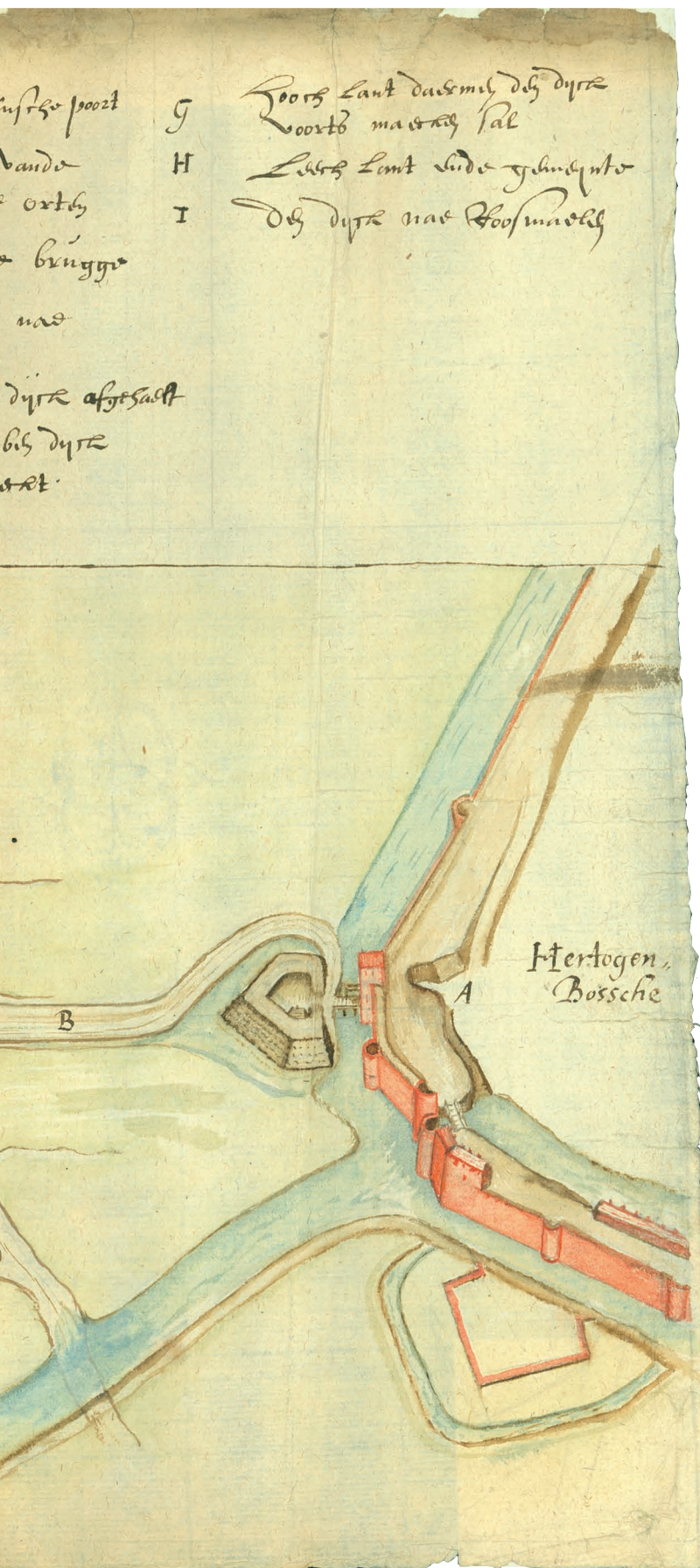
van Gelre – verordonneerde Karel de Vijfde daarom binnen een straal van 2500 voet (ca. 725m) vanaf de stad alle gebouwen af te breken. Later in de zestiende eeuw werden veel van de hoger gelegen gronden rond Orthen verder afgegraven. Uiteindelijk werd in 1593 ook de dijk, die Orthen moest beschermen tegen het hoge water, geslecht en werd de grond gebruikt om de vestingwerken op te hogen. Van Orthen bleef vrijwel niets over. Bijna alle huizen en de Sint-Pieterskapel verdwenen, maar de Sint-Salvator kon op het nippertje gered worden. Tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) keerde de bevolking geleidelijk terug naar Orthen. In 1614 werd toestemming verleend om de dijken te herstellen waarbij in 1616 wel werd verplicht om de dijken wat verder van de stad af te leggen dan het oorspronkelijke verloop.

Herontdekte kaart uit 1616, gemaakt in verband met het opnieuw opwerpen van dijken bij Orthen. Het noorden is links. Het noordelijk deel van Orthen (met de Sint-Salvatorkerk) is niet afgebeeld. (Origineel: BHIC, archief polder Van der Eigen, inv.nr. 163; scan: Stadsarchief; met dank aan het BHIC).

- A De Orthen
- B De dyke van Orthen naar de stad
- C De Lange dyke
- D De dyke van Orthen naar de polder
- E De dyke van Orthen naar de polder
- F De dyke van Orthen naar de polder

De herontdekte kaart hoort bij stukken die betrekking hebben op het opnieuw opwerpen van de dijken in 1616 en de verplichting om daarbij een nieuw tracé (verder van de stad) te kiezen. Links op de kaart is het zuidelijk deel van Orthen te zien. Een vergelijking tussen de kaart van Jacob van Deventer (1545) en de kaart uit 1616 laat duidelijk zien dat dit deel van het dorp in de tweede helft van de zestiende eeuw vrijwel alle bebouwing is kwijt geraakt. Een deel van de infrastructuur was nog wel aanwezig. Op de kaart staat aangegeven dat het gebied rond 'g' nog hoog gelegen was. Blijkbaar was dat in de voorgaande periode niet helemaal ontgrond. Deze hoge gronden werden gebruikt voor het opwerpen van het dijklichaam in het verlengde van de al gerealiseerde nieuwe dijk (f). De oude dijk (e), dicht bij de stad, kwam daarbij te vervallen en is afgegraven. Verder zijn de dijken naar Empel (d) en Rosmalen (i) te zien.

Rechts op de kaart is de rand van de Bossche binnenstad afgebeeld met de vestingwerken in de omgeving van de Orthenpoort. Van de middeleeuwse muur zijn de Orthenpoort, diverse torens en de waterpoort die toegang gaf tot de haven te zien. Aan de stadszijde is hier tegenaan een wal opgeworpen en de torens zijn afgetopt. Rechts van de waterpoort zijn huisjes getekend die tegen de stadsmuur aan zijn gebouwd. Voor de Orthenpoort ligt een vijfhoekig vestingwerk waarover weinig bekend is. Het moet aan het einde van de zestiende eeuw zijn aangelegd. Uit de kaart kunnen we opmaken dat het geheel van aarde was en dus niet met steen was bekleed. Het had als doel om de Orthenpoort beter te kunnen beschermen. In 1614 zijn nieuwe plannen gemaakt voor de versterking van de stad. Daarbij is ondermeer voorgesteld om tegen de stadsmuren bastions aan te leggen. Rechtsonder is de contour van Bastion Oliemolen te zien waaraan in 1614/1615 is begonnen. Waarschijnlijk was ten tijde van het tekenen van de kaart alleen nog de fundering van het bastion gereed. Enkele jaren later zou ook bij de Orthenpoort een nieuw bastion worden gebouwd waarbij het aarden vestingwerk verdween. Tussen de stad en Orthen loopt een brede weg (b) met een lange brug (c) over de Vliertse Wetering. De kaart vormt een belangrijke aanvulling op het kaartmateriaal uit de zestiende en zeventiende eeuw aangezien er met name in de Tachtigjarige Oorlog veel veranderde aan de vesting en de omgeving van de stad. Zo is dit de enige kaart waarop het zestiende-eeuwse bolwerk voor de Orthenpoort goed staat aangegeven en geeft ze een goed beeld van wat de stadsverdediging voor gevolgen had voor een dorp als Orthen. Welke informatie we verder aan de kaart en de bijbehorende stukken kunnen ontleenen vraagt echter nog nadere studie.